

TÓTH FERENC (SZERK.)

FRANÇOIS BARON DE TOTT EMLÉKIRATAI A TÖRÖKÖKRŐL ÉS A TATÁROKRÓL

(*Vasi Szemle, Szombathely, 2008. 296 o.*)

A XVIII. századi kuruc emigráció második nemzedékének egyik legérdekesebb karriert befutó tagja báró Tóth Ferenc visszaemlékezéseinek első magyar nyelvű kritikai kiadása Szombathelyen a Vasi Szemle kiadásában jelent meg. A fordítói munkaközösséget vezette, a bevezető tanulmányt írta és a könyvet szerkesztette Tóth Ferenc, tudományos jegyzetekkel Ivanics Mária látta el. A bevezető tanulmány életrajzi ismertetőjéből megtudhatjuk, hogy a Tott család magyar származású volt. Tóth András, a báró édesapja a Rákóczi-szabadságharc után menekült Törökországba, ahol elsajátította a török nyelvet. 1720-ban már Franciaországban a Bercsényi-huszárezredben szolgált, s a későbbiekben pedig nyelvtudásának köszönhetően diplomáciai feladatokat is kapott. Fia, François 1733-ban Franciaországban született és korán apja hatása alá került. Kilencévesen mint kornétás ő is belépett a francia Bercsényi-huszárezredbe, majd ígéretes képességeinek köszönhetően a konstantinápolyi-pérai tolmácsiskolába küldték, hogy megtanulja a török nyelvet és megismerje az ország szokásait.

A mű előjáró beszéddel kezdődik, amelyben a báró saját szerepét, emlékiratainak hasznosságát igyekszik igazolni. A művelődésre vágyó olvasókban véli felismerni célközönségét, akiket biztosít objektivitása és alapossága felől. Összegezi az utazásai során szerzett tapasztalatait, továbbá megosztja velünk gondolatait az egyes nemzetek tulajdonságairól, társadalmáról és politikai berendezkedéséről. Különös gondot fordít a nők helyzetére. A bevezető rész a kiadást elvégző Tóth Ferenc szerint történeti értekezés az emberi civilizációk lényegéről, illetve harcos politikai pamflet a keleti despotizmus eszméjéről. Az író vitába száll Montesquieu klímaelméletével, mely szerint a társadalmak és törvények kialakulására leginkább a természeti tényezők hatnak. A báró ezzel szemben a „lelki erők” elsőbbségét hirdeti, miszerint az emberi természet az, amely meghatározza a társadalmak fejlődését. Műve fontos tulajdonságának tartja azt, hogy nem a fürdők és a háremek világát ecseteli nagy részletességgel, hanem a keleti birodalmak despotizmusának működését törekszik megvilágítani, amelynek révén az ott élő emberek mentalitása, jelleme is érthetőbbé válik az emlékirat olvasója számára. A mű további részeiben többször kifejezi elutasítását a despotizmussal szemben. A bevezetés utolsó oldalain az antik civilizációról és a török társadalomról beszélkedik.

Az emlékirat első része a báró első konstantinápolyi tartózkodásáról szól (1755–1763). Pontos megfigyeléseket tesz a város közrendjéről. A városban semmi sem működik rendesen, éhség és járvány sújtja a lakosságot. Jellemző a körülményekre, hogy a fővárosi világítótorony őrei eloltják a fényeket, hogy hajótörést előidézve megszerezhessék a balesetet szenvedett hajók rakományát. A szerző igen színes képet fest a mindennapi életről, semmi sem kerüli el a figyelmét. Az élet szinte minden területét érintő uralkodói elnyomás eredményeként a hozzá nem értés, érdektelenség, hanyagság határozza meg az Oszmán Birodalom társadalmi életét. Ír az egyszerű emberekről, a gazdagokról, a közrend fenntartásáról, a város élelmiszerellátásáról, arról, hogyan befolyásolja az életet az évszakok változása, a betegségekről és gyógyításukról és a rengeteg tüzesetről. Leírja a szultáni udvart is, ahová bejáratos volt. „A török kormány minden időben úgy működik, mint egy táborozó hadsereg” – ezzel a hasonlattal próbálja szemléltetni a keleti vezetési kaotikus állapotát, amelyet csak tetéz a miniszterek tudatlansága. Sorokat szentel a birodalom pénzügyeinek, ünnepeinek, a szokásoknak, a divatnak; szól a rabszolgákról, az állatokról, és a sok apró részlet sem kerüli el a figyelmét.

A második részben krími diplomáciai küldetését beszéli el 1767 és 1769 között. Sok tájleírás és néprajzi feljegyzés mellett itt már szerepet kap a politika is. A második rész egyik legérdekesebb szakasza a bárónak Krim Girey kánnal való beszélgetése. A kánt mint felvilágosult, a francia kultúra után érdeklődő, bölcs uralkodót látjuk akivel Molière színházát sikerül megkedvel-

tetnie. Krim Girey számára nem volt ismeretlen Molière, megkérte a bárót, hogy fordítsa le tatár nyelvre a Tartuffe-öt s azzal érvelt, hogy „minden országnak megvannak a maga Tartuffe-jei, így Tatárországnak is” ezért a fordítás népe javára szolgálna, okulhatnának a darabból. Bemutatja a kánt és környezetét, tatár társadalmat és politikai viszonyokat, a Krím természeti szépségeit, a szőlőtermesztést, vadászni, solymászni jár a kánnal. Miután két évig szolgálja a kánt, akitől rabokat kapott ajándékba, az Oszmán Birodalom fővárosába visszatérve kezdődik meg a báró tulajdonképeni karrierje.

Az emlékirat harmadik része a báró reformtevékenységét örökíti meg. Ezek a katonai reformok gyakran nem mások, mint hősies erőfeszítések az elavult török katonai rendszer megtámasztására. Mindennapos, hogy meg kell küzdenie a katonai vezetők és az egyszerű emberek közönyével és hozzá nem értésével. Szemléletes képet fest az oroszok elleni háborúba vonuló török hadsereg tüzérőségéről is: „mindig hatalmas tüzérőseget hurcolnak magukkal, amelynek minden darabját rosszul állították össze, és legalább olyan rosszul kezelik.” A csapatok vezetése korrupció, saját országukat is ellenségként dűlják. Először a Dardanellák erődrendszerét erősíti meg az orosz flottával szemben. Mikor azok megkísérik a szoros megtámadását, izzó ágyúgolyókkal verik őket vissza. Francia mintára megreformálja a török tüzérőseget. Új típusú ágyúkat öntet, egyenruhát vezet be és tüzérősegi iskolát szervez. Sok ellenállással kell megküzdenie a féltékeny és maradi török főtisztek és tisztviselők részéről. Azonban minden nehézség ellenére Tóth Ferenc sikerei egyre látványosabbak, polgári feladatokat is megold, mint például a pénzverés, matematikai iskola létesítése és más ügyek. Miután elhagyja az Oszmán Birodalom fővárosát a levantei francia kereskedelmi kirendeltségek ellenőrzését vállalja. Ennek során bejárja (a negyedik részben) a Földközi-tenger keleti medencéjét, a Közel-Keletet, legrészletesebben a mameluk testőrök által uralt Egyiptomról ír, megemlékezik Ciprus és Rhodosz szigetéről, Palesztináról és Szíriáról is. Nagy teret szentel a beutazott országok földrajzának, történelmének és társadalmi viszonyainak bemutatására. Részletesebben olvashatunk Tunisz városáról, megtekintette Karthágó és vízvezetékének maradványait, majd Toulonba szerencsésen visszaérve fejezi be utazásait.

Emlékirata korának sikerkönyve volt, már a szerző életében öt francia kiadást ért meg, és további számos nyelvre is lefordították. Tott először levélformát választott feljegyzéseihez, s azokat csak később szerkesztette egységes memoárrá. Emlékirata hasznosságra, ismeretátadásra törekszik, énjének alakulása nem kap szerepet. A szerző műveltsége és sokoldalú felkészültsége jó íráskészséggel párosul. Részletesen számol be a történésekről, nagy jelentőséget tulajdonítva a tárgyilagos, aprólékos leírásnak, azon felül gyakran egész párbeszédet is idéz. Mellőzi saját ifjúságának, családjának és rokonságának említését. Bírálja a törökök despotizmusát és vallási fanatizmusát, de mégsem egy európai gyarmatosító fölényességét lehet kiérezni szavaiból. Ehelyett ezek tárgyilagos ismertetését választja, amely néha az elnyomottak iránti sajnálatával is kiegészül. Különleges, egzotikus világba enged bepillantást, azonban nem az egzotikumra rácsodálkozó európai beszámolóját, hanem egy hozzáértő, gyakorlatias diplomata megfigyeléseit olvashatjuk emlékiratában. Megfigyeléseiben azokat a részleteket próbálja kiemelni, amelyek a legjobban érzékeltetik az Oszmán Birodalom népeinek karakterét és gondolkodását, mert legfőbb törekvése, hogy a nyugati olvasókkal megismertesse és megértse a kelet igazi világát.

Sánta Ákos